

ΠΟΡΝΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ: Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΟΡΝΟΓΡΑΦΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Ενάγγελος Λιότζης*

Η διδακτορική διατριβή με τίτλο «Πορνογραφία και σεξουαλικότητα στην ύστερη νεωτερικότητα. Ο Λόγος της πορνογραφικοποίησης» ολοκληρώθηκε το 2014 στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών υπό την επίβλεψη του καθηγητή Νίκου Δεμερτζή. Την τριμελή συμβουλευτική επιτροπή συμπλήρωναν η καθηγήτρια Κατερίνα Σαριδάκη από το Πανεπιστήμιο της Βιέννης και η επίκουρη καθηγήτρια Ελισάβετ Τσαλίκη. Η διδακτορική διατριβή, που εκπονήθηκε με υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών, αναλύει την έννοια της πορνογραφικοποίησης εντός του πλαισίου της ύστερης νεωτερικότητας.

Πρόκειται για μια μελέτη που εντάσσεται, κατά βάση, στο πεδίο της πολιτισμικής κοινωνιολογίας και αντλεί στοιχεία από τις πολιτισμικές σπουδές, τις σπουδές επικοινωνίας και τις σπουδές φύλου συμβάλλοντας, όμως, και στην περαιτέρω δόμηση ενός νεοπαγούς επιστημονικού τομέα, αυτού των σπουδών πορνό. Το κεντρικό ερώτημα της διατριβής είναι ποια είναι τα ενδεχόμενα αποτελέσματα της πορνογραφικοποίησης στο ευρύτερο πεδίο της σεξουαλικότητας και της κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας. Αναζητούνται δηλαδή οι πιθανές συνέπειες στο κοινωνικό και πολιτισμικό μακρο-επίπεδο, διότι στην ανάλυση που ακολουθείται η πορνογραφικοποίηση δεν θεωρείται το αλγεβρικό άθροισμα της μαζικής καταλάωσης πορνογραφίας, αλλά μια κοινωνική πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται από την ένταξη ρηματικών πρακτικών και Λόγων

Δρ Σπουδών Επικοινωνίας και ΜΜΕ.

που σχετίζονται με την πορνογραφία στην κυρίαρχη κουλτούρα, την εγγάραξη στοιχείων του σεξουαλικού και πορνογραφικού Λόγου στη σεξουαλική κοινωνικοποίηση και την πρωτοφανή ορατότητά τους στη δημόσια σφαίρα.

Η προσπάθεια για να απαντηθεί το παραπάνω ερώτημα γίνεται, κυρίως, μέσω μιας μετα-αφήγησης της επιστημονικής συζήτησης γύρω από την πορνογραφία και την πορνογραφικοποίηση, μιας θεωρητικής δηλαδή επεξεργασίας επιστημονικών κειμένων η οποία καταλήγει στη συγκεκριμενοποίηση των αποτελεσμάτων της πορνογραφικοποίησης. Πλαισιώνεται, όμως, και με την παράθεση μιας παραδειγματικού χαρακτήρα εμπειρικής μελέτης όπου, με τη μορφή εμβόλιμων περιπτώσεων, αναδεικνύονται ενδεικτικοί τρόποι με τους οποίους απαντώνται σε καθημερινούς διαλόγους στο διαδικτυο στοιχεία του πορνογραφικοποιημένου Λόγου.

Από τη μελέτη της πορνογραφίας στις σπουδές πορνό

Σύμφωνα με την προσέγγιση που έχει υιοθετηθεί, η κοινωνική κατασκευή της σύγχρονης έννοιας της πορνογραφίας σχετίζεται με την πορεία και τους μετασχηματισμούς της νεωτερικότητας. Ο δε δημόσιος διάλογος γύρω από αυτήν συσκοτίζεται από το γεγονός ότι ο ίδιος ο όρος θεωρείται συχνά υποτιμητικός και ενίοτε συνδυάζεται ή παραπέμπει στη βία και σε ανήθικες πράξεις ή επιθυμίες. Για αυτό και εκτιμάται πως ως σύνολο της πορνογραφικής εμπειρίας θα πρέπει να θεωρείται το αποτέλεσμα μιας σειράς ιστορικών, πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών εξελίξεων που κάθε φορά διαμορφώνουν με τον δικό τους τρόπο τις αλλαγές σε όλα τα επίπεδα της παραγωγής, κατανάλωσης, πρόσληψης και νοσηματοδότησης της πορνογραφίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η μετάβαση στο πεδίο μελέτης της πορνογραφίας που έχει συντελεστεί μέσω των σπουδών πορνό είναι η αντιμετώπιση της πορνογραφίας λιγότερο ως «κοινωνικό πρόβλημα» και περισσότερο ως μια ευρύτερη κοινωνικο-πολιτισμική πρακτική.

Ως ορισμός εργασίας για την πορνογραφία υιοθετείται η καταδηλωτική «ρητή απεικόνιση γεννητικών οργάνων και σεξουαλικών πρακτικών με σκοπό τη σεξουαλική διέγερση». Αυτό όμως που τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια αλλάζει με την πορνογραφία και με τη μαζικοποίησή της κατανάλωσή της μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών κάθε μορφής, είναι η μετάβαση από μια κατάσταση όπου οι

σεξουαλικές αναπαραστάσεις ήταν κάτι άσεμνο και εκτός δημόσιας σφαίρας σε μια κουλτούρα που φέρνει στο δημόσιο προσκήνιο σώματα, σεξουαλικά όργανα, πράξεις και απολαύσεις. Αυτή η μετάβαση συντελείται σε ένα πλαίσιο συμπερίληψης όλο και περισσότερων στοιχείων «πραγματικής» σεξουαλικής εμπειρίας και ανα-οριοθέτησης των εκάστοτε σεξουαλικών συνηθειών και κανόνων, με τους χρήστες των νέων τεχνολογιών να αποτελούν την εμπροσθοφυλακή στον εν γένει εμπλουτισμό των σεξουαλικών ρεπερτορίων.

Σημαίνουσα θέση στη συζήτηση για την πορνογραφία έχει και το ζήτημα της επιστημονικής έρευνας αναφορικά με τις επιδράσεις από την κατανάλωσή της. Παρά το ότι είναι δύσκολο η έρευνα της πορνογραφίας να κινηθεί αποκλειστικά πέρα από το «παράδειγμα των βλαβών», η κριτική από τη σκοπιά των πολιτισμικών σπουδών στη «σχολή των επιδράσεων» είναι δριμύεια. Το βασικό δηλαδή πρόβλημα με τις μελέτες των επιδράσεων είναι ότι αναδεικνύουν μια *συσχέτιση* και όχι μια *σχέση αιτιότητας*. Αν και οι περισσότεροι ερευνητές επισημαίνουν προσεκτικά ότι δεν μπορούν να αποδείξουν την αιτιότητα, η γλώσσα που συνήθως χρησιμοποιούν στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων τους την υπονοεί. Συνεπώς, παρά τη ρητή αναγνώριση ότι πρόκειται για συσχετισμό, υπάρχει συχνά η παραδοχή ή, ενίοτε, ένας λανθάνων υπαινιγμός ότι είναι η κατανάλωση πορνογραφίας που προκαλεί «προβληματικές» σεξουαλικές συμπεριφορές.

Από την άλλη, βέβαια, επισημαίνεται ότι υπάρχει σε κάποιο βαθμό και ο κίνδυνος που διατυπώνεται από τους υποστηρικτές της σχολής των επιδράσεων να απορριφθούν συλλήβδην οι αιτιάσεις για τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ως κάτι εντελώς παράλογο και να αποκηρυχθεί κάθε έννοια «αποτελεσμάτων». Για αυτό και προκρίνεται η σταδιακή απαγίστρωση των προσπαθειών για βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα «αποδείξεις επερχόμενης βλάβης» στους χρήστες πορνογραφίας και προτείνεται ως ορθότερη στάση η στροφή σε περισσότερο «δημιουργικές μίξεις» ερευνητικών μεθόδων και η έναρξη εθνογραφικών ερευνών περί του αν, γιατί και πώς οι άνθρωποι απολαμβάνουν, αντιλαμβάνονται και εντάσσουν στην καθημερινότητά τους τα πορνογραφικά κείμενα.

Η πορνογραφικοποίηση ως μορφή σεξουαλικοποίησης

Το ζήτημα πάντως που απασχολεί κυρίως τη διδακτορική διατριβή είναι αυτό της πορνογραφικοποίησης. Εδώ ασκείται κριτική στην

προσέγγιση του McNair ότι η ολοένα και αυξανόμενη παρουσία δι-αμεσολαβημένων σεξουαλικών και πορνογραφικών αναπαραστάσεων στη δημόσια σφαίρα μπορεί να νοηθεί όχι μόνον ως μέρος ενός σεξουαλικοποιημένου πολιτισμού της εξομολόγησης και της δημόσιας οικειότητας, αλλά να ερμηνευθεί και ως απόδειξη εκδημοκρατισμού των κοινωνιών και διαφοροποίησης του σεξουαλικού Λόγου. Θεωρείται, δηλαδή, προβληματική η εξίσωση του οικονομικού φιλελευθερισμού με τη σεξουαλική απελευθέρωση από τον McNair και, συνεπώς, αμφισβητείται ότι υπάρχει μια εξ ολοκλήρου φιλελευθεροποίηση των στάσεων απέναντι στο σεξ, δεδομένου ότι η αντίληψη αυτή παραβλέπει τη συνθετότητα των κοινωνικών διαστάσεων και του πεδίου της σεξουαλικότητας. Αναφορικά δε με την ευρύτερη έννοια της σεξουαλικοποίησης της κουλτούρας, ασκείται κριτική στην έννοια του «αυτορρυθμιζόμενου πολίτη» ως του ιδανικού σεξουαλικού υποκειμένου, με την έννοια ότι συνιστά πρόβλημα η εναπόθεση των ζητημάτων της σεξουαλικής κοινωνικοποίησης αποκλειστικά στη βάση της αυτορρύθμισης. Επ' αυτού επισημαίνεται ότι η αποσύνδεση της σεξουαλικοποίησης από την ατζέντα της κοινωνίας πολιτών συνεπάγεται την περιστολή της στα στενά όρια των ατομικών *lifestyle* επιλογών.

Στην προσέγγιση που υιοθετείται, αναπαράγεται η κριτική ότι η «σεξουαλικοποίηση», που αποτελεί ουσιαστικά μια ετεροφυλοφιλικά προσανατολισμένη έννοια, αναφέρεται σε μια κατάσταση όπου οι γυναίκες έχουν μάθει να ζουν και να πειθαρχούν σύμφωνα με τις προδιαγραφές της ανδροκρατικής ετεροκανονικότητας, αντιμετωπίζοντας τους εαυτούς τους ως σεξουαλικά αντικείμενα για την ευχαρίστηση των ετεροφυλόφιλων ανδρών. Αυτό συμβαίνει όταν η αξία ενός ατόμου προέρχεται μόνον από τη σεξουαλική έφεση ή συμπεριφορά του με την παράλληλη εξαίρεση όλων των άλλων ποιοτικών χαρακτηριστικών του. Η κατάσταση αυτή συνιστά μια *ceteris paribus* συνθήκη της σύγχρονης σεξουαλικής αναπαράστασης. Παράλληλα, όμως, υιοθετείται η θέση της Attwood ότι μπορεί να υπάρξει μια προοδευτική ανασυγκρότηση των κοινωνικών σχέσεων εν γένει, στη βάση μιας σεξουαλικής ηθικής που θα μπορούσε να αρθρωθεί γύρω από τις αξίες της ειλικρίνειας, της ευτυχίας και της προσωπικής ελευθερίας, συνδυαζόμενες, όμως, με μια στάση υπευθυνότητας και αυτοδιάθεσης αναφορικά με τα σεξουαλικά ζητήματα. Μια προσπάθεια, δηλαδή, για μια ενημερωμένη ιδιότητα του πολίτη πέρα από πατερναλισμούς και τις δεσμεύσεις της ναρκισσιστικής ατομικότητας.

Στη διατριβή γίνεται και αναλυτική αναφορά στις αλλαγές στην κοινωνική κατασκευή της σεξουαλικότητας, του φύλου και του καθεστώτος των ερωτικών σχέσεων ως όψεων μιας συνολικής ρευστότητας στην προσωπική σεξουαλική ταυτότητα, της σχετικοποίησης της διάκρισης μεταξύ ομοφυλοφιλικού και ετεροφυλοφιλικού και της αμφισβήτησης της ετεροκανονικότητας. Επισημαίνεται δε η μετατόπιση από ένα μοντέλο σεξουαλικής συμπεριφοράς που βασιζόταν στις προσωπικές σχέσεις σε ένα πιο ψυχαγωγικά προσανατολισμένο μοντέλο, μια αναδιαμόρφωση δηλαδή της ερωτικής ζωής στην οποία η επιδίωξη της σεξουαλικής οικειότητας δεν παρεμποδίζεται αλλά διευκολύνεται. Το πρόβλημα που επισημαίνεται εδώ είναι ότι οι δυνάμεις της αγοράς και ένα μεγάλο μέρος των εμπορευματοποιημένων ΜΜΕ συνέβαλαν στην κατασκευή μιας κοινωνικής πραγματικότητας όπου οι έννοιες της σεξουαλικής χειραφέτησης και της υποκειμενικότητας από τη μια και της ηδονιστικής ελευθεριότητας και κατανάλωσης από την άλλη, κατέληξαν να νοούνται αν όχι ταυτόσημες, τουλάχιστον στις περισσότερες περιπτώσεις συμπληρωματικές.

Συμπεράσματα: οι κεντρικές τάσεις της πορνογραφικοποίησης

Με άξονα τα παραπάνω, γίνεται προσπάθεια να συγκεκριμενοποιηθούν οι αλλαγές στο πεδίο της σεξουαλικότητας που σηματοδοτεί η διάχυση του πορνογραφικού Λόγου. Οι δύο κεντρικές τάσεις της πορνογραφικά προσανατολισμένης σεξουαλικότητας της κουλτούρας που διακρίνονται στο πλαίσιο της εν λόγω μελέτης είναι η κατίσχυση μιας σεξιστικού τύπου μεταφεμινιστικής αισθητικής που αποκαλείται «μεταφεμινιστικός σεξισμός» και η προϊούσα ουσιοποίηση της ανδρικότητας, η οποία και αποκαλείται «πραγματοποίηση της ηγεμονικής αρρενωπότητας». Αναφορικά με το πρώτο, υιοθετείται η προσέγγιση της Gill πως ο μεταφεμινισμός θα πρέπει να γίνεται αντιληπτός ως μια διακριτή ευαισθησία/αισθαντικότητα που αποτελείται από μια σειρά αλληλένδετων στοιχείων, όπως για παράδειγμα η εστίαση στο σώμα και στη σεξουαλικότητα ως βασικό κομμάτι της θηλυκότητας, η μετάβαση από τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση στη σεξουαλική υποκειμενοποίηση και η αποδοχή των φεμινιστικών ιδεών και κατακτήσεων. Υιοθετείται, έτσι, η κριτική σύμφωνα με την οποία είναι προβληματική η ισχυρή σύνδεση του μεταφεμινισμού με το νεοφιλελευθερισμό. Προβληματική με την έννοια ότι ο

μεταφεμινισμός δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο σύγχρονο εξατομικευμένο υποκείμενο που εστιάζει στην αυτο-επιτήρηση και έτσι συντελείται ουσιαστικά μια αναθεώρηση του φεμινισμού που ενθαρρύνει τον ιδιωτικό, καταναλωτικό τρόπο ζωής.

Σε αυτό το πλαίσιο, προκρίνεται η άποψη ο σύγχρονος φεμινισμός να εκμεταλλεύεται και να συνδυάζει τόσο τη λογική του αυτόνομου φορέα δράσης και το πρόταγμα της ενδυνάμωσης, όσο και την ικανότητα για συλλογικές διεκδικήσεις στο δημόσιο χώρο. Κατεξοχήν τέτοιο ζήτημα είναι η επανεισαγωγή του σεξισμού, όχι όμως ως κάτι που ενδημεί σε απρεπείς εικόνες ή σε προβληματικά στερεότυπα, αλλά ως μια ιδεολογία, ένας Λόγος που αποτελεί συστατικό στοιχείο της κυρίαρχης «κοινής λογικής», προωθεί την ακύρωση κάθε συζήτησης περί δομικών ανισοτήτων και επιβεβαιώνει τη δραστηριότητά του μέσω της περιορισμένης δυνατότητας ανάδειξης και στηλίτευσής του. Ο κυριότερος λόγος που η έννοια του σεξισμού έχει υποχωρήσει στο δημόσιο διάλογο και η αντίσταση σε αυτόν θεωρείται κάτι σεμνότυφο και ξεπερασμένο, είναι το κυρίαρχο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού που γίνεται αντιληπτό ως ένα κοινωνικό σύστημα «εγγενώς ισότιμο στα ζητήματα των διαφοροικοτήτων» και της μεταφεμινιστικής λογικής που υποβαθμίζει τη σημασία του. Στη βάση αυτή, διαπιστώνεται η ανάγκη υιοθέτησης μιας νέας εννοιολόγησής του, η οποία θα συνδυάζει τη λογική της πορνογραφικοποίησης και της σεξουαλικοποίησης. Εδώ είναι που εισάγεται η έννοια του «μεταφεμινιστικού σεξισμού» με σκοπό την πληρέστερη περιγραφή του σεξισμού, ο οποίος στις μέρες μας στοιχειοθετείται από τη διάχυση σεξιστικών Λόγων και ρηματικών πρακτικών που υποστηρίζονται και από τη μεταφεμινιστική κουλτούρα.

Αναφορικά με τη δεύτερη κεντρική τάση της πορνογραφικοποίησης, το σκληρό, ανδρικά προσανατολισμένο πορνό θεωρείται το είδος εκείνο που στο πλαίσιο της πορνογραφικοποίησης φαίνεται να διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον σύγχρονο άνδρα και για το ποια εκδοχή αρσενικότητας συνιστά την πλέον ηγεμονική μορφή αρρενωπότητας. Η ανάλυση εστιάζει στο ότι η φαλλοκεντρική λογική του κυρίαρχου εμπορευματοποιημένου πορνό δημιουργεί συνθήκες εντός των οποίων ενδέχεται πολλοί άνδρες να νιώσουν ανασφάλεια τόσο με τη σωματική τους διάπλαση όσο και με την ικανότητά τους να λειτουργούν ερωτικά και να διάγουν το βίο τους σύμφωνα με τα πορνογραφικά επαναπροσδιορισμένα πρότυπα της ετεροσεξουαλικής ανδρικότητας. Η

διάχυση δηλαδή της λογικής και της αισθητικής του πορνογραφικού Λόγου έχει συμβάλει στην απόδοση ουσιοκρατικών χαρακτηριστικών τόσο στο ανδρικό πέος και στο ανδρικό σώμα, όσο και στον ίδιο τον άνδρα στο σύνολό του. Έτσι, με βάση την ανάλυση του Honneth, ως «πραγματοποίηση της ηγεμονικής αρρενωπότητας» νοείται μια ουσιοποίηση της ανδρικής φύσης, με την έννοια ότι η αρρενωκότητα ορίζεται μονοσήμαντα από τη σεξουαλική φαλλικότητα.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Assass K., McCabe J. (eds), 2004, *Reading sex and the city*, London, New York, I.B. Tauris.
- Attwood F. (ed.), 2009, *Mainstreaming sex: The sexualization of western culture*, London, New York, I.B. Tauris.
- Attwood F. (ed.), 2010, *Porn.com: Making sense of online pornography*, New York, Peter Lang Publishing.
- Boyle K. (ed.), 2010, *Everyday pornography*, London, New York, Routledge.
- Gibson P.C. (ed.), 2004, *More dirty looks: Gender, pornography and power*, London, British Film Institute.
- Gill R., 2007, *Gender and the media*, Cambridge, Polity Press.
- Gill R., Scharff C. (eds), 2011, *New femininities: Postfeminism, neoliberalism and subjectivity*, Basingstoke, UK, Palgrave Macmillan.
- Hall A.C., Bishop M.J. (eds), 2007, *Pop-porn: Pornography in American culture*, Westport, USA, Praeger.
- Honneth A., 2008, *Reification: A new look at an old idea*, Oxford, Oxford University Press.
- Lynn H. (ed.), 1993, *The invention of pornography: Obscenity and the origins of modernity, 1500-1800*, New York, Zone Books.
- Jacobs K., Janssen M. and Pasquinelli M. (eds), 2007, *C'lick me: A netporn studies reader*, Amsterdam, Institute of Network Cultures.
- Jensen R., 2007, *Getting off: Pornography and the end of masculinity*, Cambridge, South End Press.
- Juffer J., 1998, *At home with pornography: Women, sex, and everyday life*, New York, London, New York University Press.
- Kammeyer K.C.W., 2008, *A hypersexual society: Sexual discourse, erotica, and pornography in America today*, New York, Palgrave Macmillan.
- Levy A., 2005, *Female chauvinist pigs: Women and the rise of raunch culture*, London, Pocket Books.
- McNair B., 1996, *Mediated sex: Pornography and postmodern culture*, London, Arnold.
- McNair B., 2002, *Striptease culture: Sex, media and the democratization of desire*, London, New York, Routledge.
- McRobbie A., 2009, *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change*, London, SAGE.
- Paasonen S., Nikunen K., Saarenmaa L. (eds), 2007, *Pornification: Sex and sexuality in media culture*, Oxford, New York, Berg.

- Paul P., 2005, *Pornified: How pornography is transforming our lives, our relationships and our families*, New York, Holt Paperbacks.
- Smith C., 2007, *One for the girls!: The pleasures and practices of reading women's porn*, Bristol, UK, Intellect Books.
- Weitzer, R. (ed.), 2010, *Sex for sale: Prostitution, pornography and the sex industry*, New York, London, Routledge.
- Williams L., 1989, *Hard core: Power, pleasure, and the «frenzy of the visible»*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press.
- Williams L. (ed.), 2004, *Porn studies*, Durham, London, Duke University Press.